

# Przedsiębiorstwa rolnicze w Europie Zachodniej

*Günther Steffen<sup>1</sup>*

**Słowa kluczowe:** gospodarstwo i przedsiębiorstwo rolnicze, struktura agrarna, specjalizacja produkcji, kierunki produkcji, formy prawne gospodarstw

## Wprowadzenie

---

### Założenia i postawienie problemu

Europa znajduje się w okresie permanentnych zmian, które dotyczą wszystkich sektorów gospodarczych, w tym także rolnictwa. Nowe stosunki społeczne i gospodarcze w Europie i w świecie, postęp techniczny i społeczny stawiają przed ludnością z terenów wiejskich nowe wyzwania. W prezentowanym artykule zwrócę uwagę na Europę, w szczególności Zachodnią, której kraje od wielu lat znajdują się w Unii Europejskiej. Polska i inne wschodnioeuropejskie kraje znajdują się na progu oficjalnego członkostwa w UE. W tej sytuacji konieczne jest poszerzenie wiedzy o sąsiadach. Stanowi to decydujący warunek do wzajemnego poznania i zrozumienia się, zwłaszcza w trudniejszych czasach.

Rozwój przedsiębiorstw rolniczych w różnych krajach Europy w istotnym stopniu uwarunkowany jest historycznie. Krótki opis historycznych stosunków powinien służyć objaśnieniu różnic w aktualnym stanie, a także przedstawić związki między przeszłością, aktualną sytuacją i przyszłością.

Europa Zachodnia stanowi część kontynentu mającego wiele cech wspólnych, ale także różnych. Chrześcijaństwo i oświecenie, liberalizm i demokracja określają wspólne podstawowe wartości i ludzkie działania.

Różnice wyrażają się w społecznych i gospodarczych uwarunkowaniach. Gospodarka rynkowa z komponentami społecznymi z jednej strony, a gospodarka planowa z drugiej, z różnym skutkiem objaśniają zasady gospodarcze i rozwój struktury

---

<sup>1</sup> Prof. dr dr h.c. Günther Steffen, emerytowany profesor Uniwersytetu w Bonn, Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych.  
Artykuł przetłumaczył i tekst polski opracował prof. dr hab. Wojciech Ziętara.

agrarnej. Do oceny procesów rozwojowych w każdym europejskim kraju konieczna jest znajomość rolnictwa sąsiadów, którzy mogą być partnerami we współpracy i konkurencji. Historia partnerskich krajów z Unii Europejskiej wskazuje na duże różnice w sytuacji wyjściowej. Różnice te odnoszą się do różnych punktów startu oraz do kierunków rozwoju. Uwzględniając przesłanki historyczne, w artykule przedstawiono strukturę rolną wybranych krajów UE i organizację gospodarstw.

## Wybór krajów do analizy

Obraz zachodnioeuropejskiego rolnictwa jest wielostronny. Geograficzne i klimatyczne warunki określają sytuację poszczególnych krajów, podobnie jak historia. Powierzchnia użytków rolnych jest ważnym wskaźnikiem gospodarczych i ekologicznych możliwości rozwoju gospodarstw rolniczych. Z tego względu powierzchnię gospodarstw przyjęto jako podstawową cechę analizy statystycznej. Wyróżniono następujące typy rolnictwa:

- rolnictwo o przewadze dużych gospodarstw – Wielka Brytania;
- rolnictwo o przewadze małych gospodarstw – Holandia;
- rolnictwo o mieszanej strukturze, dużych i małych gospodarstw – Niemcy.

Dokonując wyboru tych krajów do oceny, należy stwierdzić, że wszystkie położone w północno-zachodniej Europie pozostają pod wpływem klimatu morskiego. Ten fakt wpływa na strukturę użytków rolnych (UR). Występujący w nich wysoki udział użytków zielonych predestynuje te kraje do chowu bydła.

Ten szeroki temat ze względu na możliwości czasowe może być potraktowany bardzo ogólnie. Dokładniej można przedstawić tylko kilka zagadnień, które umożliwią dyskusję o wielkości i formach organizacyjnych gospodarstw rolnych w Polsce.

## Wielka Brytania

### Historyczne uwarunkowania zmian struktury agrarnej

Strukturę obszarową gospodarstw można skutecznie wyjaśnić zaszłościami historycznymi, które warunkują także określone zachowania ludzi.

W Wielkiej Brytanii panował system feudalny, który w długim okresie spowodował powstanie wielkoobszarowych gospodarstw. Feudał jako najwyższy właściciel dysponował prawem własności ziemi i poprzez hierarchiczne struktury decyzyjne i zakres odpowiedzialności decydował o ludziach na terenach wiejskich. Chłopi znajdowali się na najniższym poziomie hierarchii społecznej z ograniczonym prawem do korzystania z ziemi.

W okresie Oświecenia i pod wpływem Wielkiej Rewolucji Francuskiej prawa feudałów zostały ograniczone. Efektem tego procesu było uwłaszczenie chłopów, co

stanowiło podstawę powstania gospodarstw rodzinnych. Dzięki dziedziczeniu została utrwalona własność rolników. Nie dochodziło do podziałów rodzinnych. Ta forma okazała się bardzo stabilna aż do czasów współczesnych.

Zmiany struktury obszarowej były wspomagane przez wolny handel z krajami Wspólnoty Brytyjskiej. W liberalnym, przemysłowym państwie import produktów rolniczych spowodował pogorszenie sytuacji dochodowej rolników, która doprowadzała często do rezygnacji z prowadzenia gospodarstw. Rolnicy brytyjscy byli zmuszeni do konkurencji na rynkach światowych i do wzajemnej pomocy, gdyż nie mogli liczyć na pomoc państwa. Idea wolnego handlu i konkurencja na rynku są aktualne do dziś. Myślenie w kategoriach rynkowych, stanowi istotne doświadczenie, które muszą zdobywać rolnicy na kontynencie w procesie globalizacji.

### Struktura agrarna i wielkość gospodarstw

Anglia jest zaliczana do krajów o najsilniejszej strukturze obszarowej gospodarstw w Europie Zachodniej. Z relatywnie małą liczbą gospodarstw związana jest wysoka średnia ich powierzchnia. Przeważają gospodarstwa tzw. pełnorolne – stanowiące główne źródło dochodów rolników, przy małym udziale gospodarstw pomocniczych. Tego rodzaju strukturę agrarną ocenić należy jako konkurencyjną.

Ogólnie tego typu strukturę agrarną można scharakteryzować za pomocą udziału gospodarstw o powierzchni poniżej 10 ha UR i powyżej 50 ha UR:

- 28% całkowitej liczby gospodarstw stanowią gospodarstwa pomocnicze o powierzchni poniżej 10 ha UR;
- średnia powierzchnia gospodarstw pełnorolnych w grupie powyżej 50 ha UR wynosi 278 ha UR;
- silną cechą rolnictwa brytyjskiego jest to, że 65% całkowitej powierzchni UR znajduje się w użytkowaniu gospodarstw o powierzchni powyżej 100 ha UR.

Szczególne znaczenie w strukturze agrarnej odgrywają gospodarstwa o powierzchni z grupy 20–50 ha UR. Te gospodarstwa tylko w niewielkim stopniu spełniają warunki gospodarstw pełnorolnych. Dysponują one jednak dużym potencjałem wzrostu i szansami na przejście do grupy gospodarstw pełnorolnych.

Możliwości dostosowawcze gospodarstw do rosnących wymagań rynkowych zwiększają się dzięki dzierżawie. Średni udział dzierżawionych gruntów we wszystkich grupach obszarowych wynosi 35%. Występują jednak istotne różnice między grupami obszarowymi:

- udział gruntów dzierżawionych w grupie gospodarstw o powierzchni powyżej 100 ha UR wynosi 74%;
- udział dzierżawionych gruntów w gospodarstwach o powierzchni 50–100 ha UR wynosi 15%;
- udział dzierżawionych gruntów w gospodarstwach o powierzchni 30–50 ha UR wynosi 6%;
- udział dzierżawionych gruntów w gospodarstwach najmniejszych, o powierzchni do 10 ha UR wynosi poniżej 1%.

## Organizacja gospodarstw pełnorolnych

Gospodarstwa w Wielkiej Brytanii należą do wysoko wyspecjalizowanych. 90% gospodarstw jest ukierunkowanych na wytwarzanie określonego produktu. Analiza statystyczna pozwala na wyróżnienie wśród gospodarstw specjalistycznych dwóch ich typów:

- gospodarstwa na trwałych użytkach zielonych, które prowadzą chów zwierząt związanych z ziemią, takich jak: bydło mleczne i opasowe oraz owce;
- gospodarstwa roślinne z uprawą zbóż, rzepakiem, ziemniakami, burakami cukrowymi i warzywami w uprawie polowej.

Gospodarstwa wielostronne odgrywają niewielką rolę. Ich udział wynosi zaledwie 10%. Wśród nich dominują gospodarstwa z produkcją roślinną i zwierzęcą. Typowymi przedstawicielami tej grupy są gospodarstwa mieszane, w których oprócz uprawy zbóż i roślin pastewnych utrzymuje się owce lub bydło.

Potencjał produkcyjny gospodarstw roślinnych wyraża się powierzchnią UR. W gospodarstwach o powierzchni powyżej 100 ha UR średnia powierzchnia gospodarstw wynosi 455 ha.

- Ich udział w całkowitej powierzchni UR wynosi 30%.
- Grupa ta obejmuje 20% ogólnej liczby gospodarstw.
- Tego typu gospodarstwa skoncentrowane są w południowej i zachodniej Anglii.

Następną grupę tworzą gospodarstwa na trwałych użytkach zielonych. Udział pastwisk w tego typu gospodarstwach w powierzchni UR wynosi 65%, a ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw wynosi 59%. Są to gospodarstwa o różnych kierunkach produkcji.

Intensywne wykorzystanie pastwisk występuje w produkcji mleka, która wskazuje na wysoki stopień koncentracji:

- 80% całkowitego pogłowia krów znajduje się w gospodarstwach utrzymujących powyżej 50 krów.
- Średnia liczebność stada w gospodarstwach tej grupy wynosi 107 krów.
- Produkcja mleka skoncentrowana jest w rejonach nadmorskich południowej i wschodniej Anglii.
- Produkcja mleka w tych gospodarstwach bezpośrednio konkuruje z produkcją mleka w porównywalnych warunkach w północnej Francji i w Holandii, jak również z importowanym masłem z Irlandii i Nowej Zelandii.

Innym sposobem wykorzystania trwałych użytków zielonych jest chów bydła mięsnego i owiec w różnych formach organizacyjnych gospodarstw:

- Opas bydła w cyklu zamkniętym (chów mamkowy) zlokalizowany jest w gospodarstwach prowadzących działalność na trwałych użytkach zielonych w Północnej Anglii, w regionach górskich Szkocji oraz w Walii.
- Opas końcowy bydła na bazie młodego bydła z zakupu (z chowu ekstensywnego). Ten typ opasu występuje w gospodarstwach roślinnych.



Występujące różne formy opasu bydła można scharakteryzować za pomocą następujących danych:

- Produkcja żywca wołowego skoncentrowana jest w gospodarstwach utrzymujących powyżej 50 sztuk dużych, co odpowiada około 100 sztukom zwierząt. Udział tego typu gospodarstw w całkowitej liczbie gospodarstw zajmujących się opasem wynosi około 50%.
- Udział gospodarstw utrzymujących ponad 200 sztuk zwierząt wynosi 30%. Średnia wielkość stada opasów w tych gospodarstwach wynosi 260 sztuk (133 SD).

## **Holandia**

---

### Uwarunkowania historyczne i ich wpływ na strukturę agrarną

Podobnie jak w przykładzie brytyjskim także w Holandii występują związki między historią, a strukturą agrarną, które znajdują odzwierciedlenie w pewnej ciągłości zachowań i działań rolników.

Z literatury przedmiotu wynika, że ludność na północy Holandii (nadbrzeże) była zmuszona od wieków do prowadzenia uporczywej walki o przeżycie z zagrożeniami ze strony morza (powodzie). Ta sytuacja zmuszała ludzi do współpracy, gdyż pojedynczy człowiek był bez szans w walce z żywiołem. Spowodowała również silne więzi grupowe, także w codziennym życiu.

Innym czynnikiem, który wpłynął na ukształtowanie się określonej sytuacji była religia – Kalwinizm, na którą z znacznej części przeszli Holendrzy po reformacji. Charakterystyczną cechą religii protestanckiej była koncentracja życia na działalności gospodarczej i efektach zawodowych. Te przesłanki znajdowały odzwierciedlenie w gospodarce rynkowej.

Bardzo wysokie zagęszczenie ludności na określonej przestrzeni wymuszało dużą mobilność, także do emigracji i organizacji gospodarstw w innych krajach, prowadzenia działalności handlowej na rynkach światowych i rozwój transportu. Te okoliczności spowodowały rozwój i utrwalenie dużej samodzielności wśród ludzi.

Te cechy ludności holenderskiej spowodowały rozwój przemysłu nastawionego na eksport na rynki światowe, przy pełnej akceptacji zasad wolnego rynku i konkurencji. Zbyt produktów skoncentrowany był na wysoko przetworzonych produktach spożywczych na bazie własnych produktów rolniczych. Duża siła nabywca gęsto zaludnionego regionu Zagłębia Ruhry w Niemczech stwarzała korzystne warunki zbytu (duży popyt).

## Dualny sektor rolny i gospodarstwa typowe

Sektor rolny w Holandii charakteryzuje się silnie rozwiniętym systemem podziału pracy:

- występuje dalszy rozwój klasycznej produkcji rolnej ściśle związanej z powierzchnią UR;
- rozwój gospodarstw ogrodniczych charakteryzuje się bardzo wysokim poziomem intensywności produkcji i wysoką kapitałochłonnością.

Kombinacja obydwu typów gospodarstw doprowadziła do stworzenia sektora rolnego o wysokim potencjale dochodowym w ramach gospodarki narodowej.

Struktura agrarna Holandii istotnie różni się od odpowiedniej struktury Wielkiej Brytanii. Dominującą formą gospodarstw są tu gospodarstwa rodzinne o bardzo dużej zmienności pod względem wielkości, kierunków produkcji i związków z rynkiem. Charakterystyczną cechą struktury agrarnej jest wielkość gospodarstw. Średnia powierzchnia gospodarstwa to 17 ha UR. Występuje jednak znaczna jej zmienność.

Gospodarstwa rodzinne nastawione na produkcję zwierzęcą dysponują powierzchnią z przedziału 20–50 ha UR. Głównym źródłem dochodów jest chów trzody chlewnej i produkcja mleka w dużych stadach. Gospodarstwa nastawione na produkcję roślinną dysponują powierzchnią powyżej 50 ha UR. Prowadzą intensywną produkcję zbóż, okopowych i produkcję warzyw w uprawie polowej.

Występują także gospodarstwa o powierzchni powyżej 100 ha UR:

- gospodarstwa o średniej powierzchni 170 ha UR koncentrują się na uprawie roślin zbieranych kombajnem (zboża, oleiste, strączkowe) i uprawie roślin okopowych.
- tego typu gospodarstwa użytkują zaledwie 1% całkowitej powierzchni UR.

W Holandii mniejszą rolę niż Wielkiej Brytanii odgrywa dzierżawa, jako czynnik wzrostu gospodarstw. Udział dzierżawionych gruntów wynosi średnio 27%. Należy podkreślić, że udział dzierżawionych gruntów jest stały, niezależnie od powierzchni gospodarstwa.

Silnie reprezentowane są gospodarstwa o mniejszej powierzchni do 10 ha UR. Ich udział w całkowitej liczbie gospodarstw wynosi 48%. W ich użytkowaniu znajduje się 10% całkowitej powierzchni UR. Są to gospodarstwa o bardzo wysokim poziomie intensywności produkcji, nastawione na uprawę warzyw i roślin ozdobnych, częściowo pod osłonami (szklarnie).

Kolejną grupę tworzą gospodarstwa ogrodnicze, wysoko intensywne i kapitałochłonne. Cechą charakterystyczną tego typu gospodarstw są plantacje wieloletnie. W ten sposób dochodzi do korzystnego podziału stałych kosztów produkcji. W tych gospodarstwach wytwarza się produkty o dużym znaczeniu rynkowym:

- uprawa roślin ozdobnych w formie roślin i kwiatów ciętych;
- uprawa warzyw i truskawek jako produktów spożywczych.

Duże znaczenie gospodarstw ogrodniczych w Holandii można scharakteryzować za pomocą kilku danych. Na niewielkiej powierzchni gospodarczej w tym kraju

funkcjonuje około 10 tys. gospodarstw ogrodniczych – podobnie jak w całym Niemczech. Są one jednak cztery razy większe.

Gospodarstwa warzywnicze charakteryzują się następującymi cechami:

- uprawa warzyw występuje we wszystkich grupach gospodarstw, z wyjątkiem największych i najmniejszych;
- można przypuszczać, że występuje najwięcej gospodarstw małych o powierzchni do 2 ha. Spośród nich około 46% prowadzi uprawę warzyw w szklarniach.

W gospodarstwach powyżej 20 ha UR produkuje się warzywa w uprawie polowej. Powierzchnia uprawy warzyw wzrasta wraz ze zwiększaniem się powierzchni gospodarstw:

- do 10 ha w grupie gospodarstw o powierzchni 20–30 ha;
- do 68 ha warzyw w gospodarstwach o powierzchni powyżej 100 ha UR.

W uprawie kwiatów i krzewów ozdobnych występują podobne tendencje. Występuje koncentracja upraw pod szkłem w gospodarstwach do 2 ha, których udział wynosi 56% w liczbie gospodarstwach szklarniowych.

W uprawie warzyw i kwiatów występuje daleko posunięty podział pracy:

- w małych gospodarstwach szklarniowych prowadzi się nakładochłonne działalności związane z produkcją sadzonek;
- w większych gospodarstwach o powierzchni 20–50 ha UR prowadzi się produkcję warzyw w uprawie polowej, z przeznaczeniem na sprzedaż.

Gospodarstwa szklarniowe charakteryzują się wysoką kapitałochłonnością i energochłonnością. Konkurencję dla tych gospodarstw stanowią południowoeuropejskie kraje o korzystnych warunkach klimatycznych, niskich potrzebach energetycznych i kapitałowych związanych z budową szklarni.

Analiza wskazuje, że w Holandii całkowita powierzchnia szklarni wynosi 5500 ha. Jest ona o 100% większa od odpowiedniej powierzchni w Niemczech i we Francji. Rentowność praco- i kapitałochłonnej produkcji warzyw, a także kwiatów może wzrastać dzięki konsekwentnemu stosowaniu nowoczesnych zasad organizacji produkcji takich jak:

- stworzenie łańcucha od producenta do konsumenta;
- określenie procesów produkcyjnych z uwzględnieniem poziomu kosztów produkcji, wysokiej jakości produktów i środowiska;
- specjalizacja poszczególnych gospodarstw i podział pracy między gospodarstwami w ramach poziomej i pionowej integracji;
- rozwój systemów zbytu z uwzględnieniem interesów handlu i konsumentów.

Podstawę eksportu produktów rolnych na rynki europejskie i światowe stanowią produkty zwierzęce (trzodowe i drobiowe), jak również produkty ogrodnicze. Holandia jest trzecim, po USA i Francji, eksporterem produktów rolnych.

## Organizacja gospodarstw rolniczych

W gospodarstwach nastawionych na produkcję zwierzęcą decydującą rolę odgrywają gospodarstwa mleczne utrzymujące duże stada w regionach o dominacji trwałych użytków zielonych, położonych wzdłuż rzek i na terenach nadmorskich. Mleczarnie i serowarnie zapewniają wysoką jakość produktów mlecznych. Dzięki zakupom mleka za granicą zapewnia się stabilność rynku eksportowego.

63% całkowitej liczby krów utrzymywanych jest w stadach powyżej 50 krów. Udział tej liczby gospodarstw w całkowitej liczbie gospodarstw mlecznych wynosi 40%. Ze względu na ograniczoną powierzchnię gospodarstw dokonują one zakupu, nie tylko pasz treściwych, lecz także pasz objętościowych.

Drugim typem gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą są gospodarstwa trzodowe zlokalizowane na lekkich glebach w południowej Holandii. Zmiany w strukturze tych gospodarstw charakteryzują następujące liczby: liczba gospodarstw produkujących trzodę w ostatnich 10 latach zmniejszyła się o 25%, przy jednoczesnym wzroście liczby tuczników utrzymywanych w gospodarstwie. Istotnym czynnikiem decydującym o kosztach produkcji jest silny wzrost liczby zwierząt utrzymywanych w gospodarstwie z 183 sztuk do 317 sztuk.

Porównując te liczby z odpowiednimi liczbami z Danii lub z Niemiec stwierdza się, że w Holandii nastąpił znaczny wzrost siły ekonomicznej gospodarstw. Wzrost koncentracji zwierząt prowadzi do zwiększenia obciążeń gospodarstw z tytułu podatków. Tego typu podatki związane z przekroczeniem określonych stanów liczbowych zwierząt nie występują w Niemczech.

Jakość mięsa podlega sprawdzeniu przez handel. Dzięki importowi prosiąt zapewnione są stabilne dostawy gospodarstwom nastawionym na tucz. W zakresie produktów żywca wieprzowego Holandia konkuruje z dostawcami z Belgii i Niemiec na rynku Zagłębia Ruhry.

Wysoka koncentracja produkcji zwierzęcej, szczególnie trzody i drobiu w określonych regionach prowadzi do wzrostu masy odchodów, które w konsekwencji powodują wysokie obciążenie środowiska (wody i powietrza). Z tego powodu występują granice wzrostu gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą. W tej sytuacji konieczne jest poszukiwanie nowych form organizacyjnych gospodarstw.

Obecny stan holenderskich gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą i przetwórstwo jest wynikiem zmian struktury gospodarstw z produkcją zwierzęcą i ogrodniczą. Holandia stanowi przykład rolnictwa o silnej orientacji rynkowej i eksportowej do krajów Europy Zachodniej i Wschodniej, jak również na rynki światowe.



## Niemcy

## Uwarunkowania historyczne i ich wpływ na strukturę agrarną

Zmienność historii przejawia się w wielostronnych uwarunkowaniach i ich wpływie na sektor rolny. System feudalny doprowadził do powstania gospodarstw wielkorolnych, szczególnie we Wschodnich Niemczech. Efekty tej struktury z udziałem gospodarstw wielkorolnych występują w Nowych Krajach Związkowych.

W XIX wieku, w wyniku uwolnienia chłopów, w długoletnim procesie doszło do powstania samodzielnych gospodarstw rodzinnych. W wyniku wprowadzenia Kodeksu Napoleona doszło do podziału gospodarstw w Niemczech Zachodnich i innych częściach Europy. Przeciwnym procesem uruchomiło wprowadzenie zamkniętych systemów dziedziczenia (bez podziału gospodarstw), co wzmocniło gospodarstwa rodzinne. Zróżnicowana regionalnie struktura agrarna w Niemczech jest wynikiem występowania różnych systemów prawnych w poszczególnych Krajach Związkowych Niemiec.

Powstanie jednolitego państwa (Rzeszy) zbiegło się w czasie z procesem industrializacji, który umożliwił odpływ siły roboczej z terenów wiejskich. Strukturalne dostosowanie rolnictwa do nowych warunków było hamowane przez cła ochronne. Te uwarunkowania nie pozostały bez wpływu na politykę agrarną aż do czasu II Wojny Światowej. Uregulowania rynkowe i subwencje są reliktem z tamtych czasów.

Podział Niemiec (Rzeszy) na dwa oddzielne państwa po II Wojnie Światowej spowodował powstanie dwóch różnych systemów gospodarczych. System gospodarczy wprowadzony we Wschodnich Niemczech spowodował daleko idące zmiany w strukturze agrarnej tego Kraju.

## Wielkość gospodarstw i formy prawne w różnych częściach kraju

W omówionych krajach Europy Zachodniej miał miejsce stały rozwój struktury agrarnej. Całkowicie odmienny proces występował w Niemczech, szczególnie po II Wojnie Światowej. Wskazać można na następujące regionalne różnice:

- Stare Kraje Związkowe można scharakteryzować jako państwa przemysłowe z silną integracją rolnictwa. Miejsca pracy w przemyśle i usługach spowodowały intensywne zmiany w strukturze rolnictwa i rzemiosła.
- W Nowych Krajach Związkowych brakowało atrakcyjnych miejsc pracy w przemyśle i rzemiosle. Podstawę struktury agrarnej stanowiły wielkoobszarowe gospodarstwa dominujące na obszarach wiejskich.

Nowe jednolite Niemcy, łączące część wschodnią i zachodnią w jedno państwo stworzyły nowy obszar wolności dla ludzi. Przewyciężenia wymagają zróżnicowane procesy dostosowawcze w ramach systemu gospodarczego i społecznego. W Niemczech Wschodnich występuje szczególna potrzeba tworzenia nowych miejsc pracy w nowych gałęziach przemysłu.

Niemcy Zachodnie, czyli Stare Kraje Związkowe stanowią bardzo dobry przykład pozytywnego rozwoju rolnictwa po II Wojnie Światowej, zintegrowanego ze społeczeństwem industrialnym. Nie są one jednak całkowicie wolne od negatywnych oddziaływań słabej koniunktury i niedostatecznego dopasowania społecznych systemów ubezpieczeń i rynku pracy.

Aktualną sytuację charakteryzują następujące dane:

- Dominującą formą przedsiębiorstw są przedsiębiorstwa osoby fizycznej – gospodarstwa rodzinne. Ich udział w całkowitej liczbie gospodarstw wynosi 96%. W ich użytkowaniu znajduje się ca 90% powierzchni UR. Średnia wielkość gospodarstwa wynosi 26 ha.
- Stwierdza się duże różnice między poszczególnymi Krajami Związkowymi. Największe gospodarstwa o średniej powierzchni 53 ha występują w Szlezwik-Holsztynie, a najmniejsze o średniej powierzchni 25 ha UR w Badenii-Wirtembergii.
- Niewielkie znaczenie mają spółki osobowe tworzone przez rolników. W tej formie funkcjonuje 3% gospodarstw użytkujących 8% powierzchni UR. Średnia wielkość tego typu gospodarstw wynosi 61 ha UR.

Uwzględnić należy również przedsiębiorstwa z osobowością prawną, z których część ma charakter prywatny, a część publiczny jako przedsiębiorstwa fundacji lub częściowo państwowe. Udział liczby tych przedsiębiorstw wynosi poniżej 1% i podobny jest ich udział w użytkowaniu ziemi.

Silne zmiany strukturalne w przeszłości były możliwe dzięki rozwiniętemu rynkowi dzierżaw. Społeczne prawo rynkowe reguluje stosunki między właścicielami a dzierżawcami i pozytywnie oddziałuje na stabilność prawa.

Sytuacja w Nowych Krajach Związkowych (Niemcy Wschodnie) zmieniła się istotnie po zjednoczeniu Niemiec. W efekcie funkcjonujące dotychczas Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne i gospodarstwa państwowe zostały rozwiązane. Rolnicy byli zmuszeni do wykorzystania nowych form prawnych przedsiębiorstw. Dzięki temu w ramach niemieckiego prawa gospodarczego powstały różne formy prawne przedsiębiorstw w rolnictwie:

- Największy udział pod względem liczby zajmują przedsiębiorstwa osoby fizycznej (gospodarstwa rodzinne). Wynosi on 78% całkowitej liczby gospodarstw. W ich użytkowaniu znajduje się 24% UR. Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosi 56 ha UR.
- Nowym zjawiskiem we wschodnich Krajach Związkowych jest wysoki udział spółek osobowych, który wynosi 11% całkowitej liczby przedsiębiorstw. W użytkowaniu tej formy znajduje się 23% UR. Średnia powierzchnia UR w tego typu gospodarstwie wynosi 393 ha UR.

Bardzo wysoki udział w użytkowaniu ziemi w tych krajach zajmują przedsiębiorstwa z osobowością prawną, w które przekształciły się dotychczasowe spółdzielnie produkcyjne i gospodarstwa państwowe:

- Wysoki udział w tej grupie zajmują były Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne, które przekształciły się w spółdzielnie według spółdzielczego prawa niemieckiego. Dotychczasowe formy życia i pracy spółdzielców zostały utrzymane mimo restrukturyzacji. Średnia powierzchnia tego typu gospodarstwa wynosi 1420 ha. Społeczno-polityczne uwarunkowania i brak miejsc pracy poza rolnictwem są istotną przesłanką utrzymania tej formy prawnej.
- Nową formą w strukturze rolnej Wschodnich Niemiec jest występowanie spółek z ograniczoną odpowiedzialnością (z o.o.).

Te nowe formy organizacyjne i prawne przedsiębiorstw zostały wybrane przez wschodnich i zachodnich rolników przy tworzeniu nowych przedsiębiorstw. Wymagają one indywidualnej przedsiębiorczości i odpowiedzialności całym majątkiem. Średnia wielkość tych przedsiębiorstw wynosi 680 ha UR. Tworzenie tego typu przedsiębiorstw wymaga wysokich nakładów kapitałowych.

### Organizacja przedsiębiorstw

Pierwsze kryterium podziału gospodarstw wiąże się z organizacją produkcji. Według tego kryterium można podzielić gospodarstwa na wyspecjalizowane i wielostronne. Biorąc pod uwagę całe Niemcy można wyróżnić następujące cechy gospodarstw:

- Stopień specjalizacji gospodarstw w całych Niemczech jest niższy w porównaniu z Wielką Brytanią i Holandią. W Niemczech znajduje się 84% wyspecjalizowanych gospodarstw w przeciwieństwie do omawianych krajów, gdzie odpowiedni wskaźnik wynosił 95%.
- 41% całkowitej liczby gospodarstw wyspecjalizowanych w Niemczech wiąże się z chowem bydła i owiec, a 21% z produkcją roślinną.
- Udział gospodarstw wielostronnych w Niemczech wynosi 16%. Dzięki kombinacji produkcji zwierzęcej i roślinnej rolnicy próbują zwiększyć możliwości dochodowe gospodarstw.

Stwierdza się, że gospodarstwa wielostronne występują w różnych formach:

- Małe gospodarstwa rodzinne dzięki wielostronnej produkcji próbują ograniczyć ryzyko przy niepewnych perspektywach rozwojowych gospodarstw i problemie związanym z brakiem następcy.
- Przedsiębiorstwa, które powstały w wyniku przekształceń Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych nastawione są na wykorzystanie istniejących zasobów siły roboczej w produkcji roślinnej i zwierzęcej.
- Inną podstawę występowania gospodarstw wielostronnych stanowi wybór systemu rolnictwa ekologicznego (organicznego).

Następnym kryterium w analizie gospodarstw specjalistycznych jest ich podział wg wielkości i struktury produkcji, który zostanie dokonany na podstawie danych systemu doradztwa. Gospodarstwa specjalistyczne w największym zakresie występują



na trwałych użytkach zielonych. Źródłem dochodu w tych gospodarstwach jest produkcja mięsa i mleka. Przykładem mogą być gospodarstwa łąkarskie nastawione na produkcję mleka położone na terenach podgórskich. Scharakteryzować je można za pomocą następujących danych:

- Dzięki dzierżawie powierzchnia UR w tych gospodarstwach wynosi 118 ha. Niewielki udział gruntów ornych umożliwia intensywną uprawę roślin pastewnych.
- Chów bydła skoncentrowany jest na chowie krów mlecznych z odchowem jałowiżny. Roczna wydajność mleka od krowy przekracza 7000 kg.
- W gospodarstwach tych występują 2,2 jednostki własnej siły roboczej. W okresach nasilonych prac polowych korzysta się z pracowników najemnych.

Gospodarstwa tego typu położone są w regionach nadmorskich Morza Północnego i Bałtyckiego oraz w wielu terenach podgórskich Niemiec. Niemieccy producenci mleka konkurują z odpowiednimi producentami z Holandii, Północnej Francji, Danii jak również Anglii i Irlandii.

Inne wielkości i struktura gospodarstw z produkcją zwierzęcą występują w rejonie Münster:

- Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosi 63 ha UR. Występuje duży udział zbóż w strukturze zasiewów, przy niewielkim udziale okopowych, głównie buraków cukrowych.
- Roczna sprzedaż tuczników w tego typu gospodarstwie wynosi 2300 sztuk. Tucz oparty jest na prosiętach i paszy z zakupu.
- Potencjał pracy stanowią 3 członkowie rodziny, odpowiadający 1 jednostce siły roboczej.

Tego typu producenci konkurują na europejskim rynku z producentami z Dolnej Saksonii, Szlezwik-Holsztynu, Meklemburgii-Przedpomorza, a także z producentami z Holandii, Belgii, jak również z Danii.

Trzeci przykład dotyczy gospodarstwa roślinnego w Szlezwik-Holsztynie:

- Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosi 120 ha UR. Nastawione jest na produkcję zbóż i rzepaku, przy wysokim poziomie intensywności produkcji.
- Potencjał pracy stanowi 1,5 jednostki własnej siły roboczej.
- Przeprowadzone rachunki modelowe wskazują, że powierzchnia tego typu gospodarstwa rodzinnego przy stosowaniu podziału pracy może wynosić 150–200 ha UR.

Duże możliwości rozwojowe mają gospodarstwa roślinne położone na dobrych glebach w Nowych Krajach Związkowych:

- Możliwości dzierżawy i wybór nowych form prawnych doprowadziły do powstania nowego typu gospodarstwa rodzinnego.
- Nowo utworzone gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji roślinnej przy 3 jednostkach siły roboczej prowadzą działalność na powierzchni 500 ha.

Tego typu gospodarstwa także konkurują na europejskich rynkach. Gospodarstwa zbożowe i buraczane położone w rejonie paryskim i południowo-wschodniej Anglii



konkurują z niemieckimi rolnikami prowadzącymi gospodarstwa roślinne w Dolnej Saksonii, Bawarii, Nadrenii, a także z gospodarstwami polskimi położonymi na Dolnym Śląsku i w środkowo-zachodniej Polsce.

## Uwagi końcowe

---

W zróżnicowanej europejskiej strukturze agrarnej dominują gospodarstwa rodzinne. Występują także spółki osobowe i kapitałowe, które w miarę upływu czasu musiały dostosowywać się do zmiennych warunków gospodarowania. Można przypuszczać, że także w przyszłości zachowają zdolności dostosowawcze.

Analiza struktury agrarnej wskazuje na duże zróżnicowanie form gospodarstw rodzinnych i spółek w zależności od jakości naturalnych warunków produkcji. Komplementarne oddziaływanie wymienionych form prowadzi do stworzenia w określonych rejonach trwałych struktur gospodarczych i społecznych.

Szczególnie ważne gospodarcze zadania występują w regionach o niekorzystnych warunkach naturalnych. Ich udział w Europie jest znaczny. W tych regionach ochrona środowiska naturalnego i organizacja czasu wolnego w połączeniu z rolnictwem powinna prowadzić do poszukiwań przez państwo i społeczeństwo korzystnych pod względem kosztów rozwiązań, dzięki odpowiednim subwencjom.

Zróżnicowane naturalne warunki produkcji i cele przedsiębiorców umożliwiają znajdowanie indywidualnych rozwiązań. Gotowe recepty pochodzące od doradców są mało przydatne. Istotną rolę powinna odgrywać nauka i badania, które wymagają wzmocnienia.

Podział pracy i specjalizacja stanowiły już w przeszłości podstawowe zasady organizacji przedsiębiorstw. Warunki gospodarcze w przyszłości powinny w dalszym ciągu wspomagać te zasady.

Istotną rolę odgrywają tzw. gospodarstwa mieszane, które dotychczas występują dość licznie. Trwanie tego typu gospodarstw spowodowane jest naturalnymi warunkami produkcji i niedoskonałymi systemami zabezpieczeń przed ryzykiem. Wielostronność produkcji jako podstawowa zasada organizacji zachowuje swą aktualność u konserwatywnych rolników.

W przyszłości organizacja naszej pracy powinna uwzględniać niedoszacowany dotychczas czas koniecznych dostosowań przedsiębiorstw do nowych warunków. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że bardzo często jedna generacja nie wystarcza na wprowadzenie zmian.

Przy realizacji zadań, które stają przed nami, należy brać pod uwagę fakt, że w centrum uwagi powinien znajdować się przedsiębiorca. Rolnictwo w gospodarce rynkowej musi określić swoje miejsce w podziale pracy w procesie globalizacji. Nauczyciele szkół wyższych i uniwersytetów powinni podejmować tego typu zadania i traktować je jako podstawowe.

## **Agricultural enterprises in Western Europe**

---

**Key words:** farm, agricultural enterprise, agricultural structure, specialization, production types, legal regulations of farming

### Summary

Paper presented the changes in agrarian structure of United Kingdom, Holland and Germany. It focuses on the factors influencing these changes, which are both of historical and economic character. The types of farms characteristics for these countries were also described. Finally the prospects for farming sector were given.